

Mengkewuliji, PhD Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

DEVELOPMENT OF CHINA-KAZAKHSTAN AND CHINA-UZBEKISTAN TRADE AND ECONOMIC RELATIONS (2013-2020): A COMPARATIVE ANALYSIS

This paper explores the development of trade and economic relations between China and Kazakhstan, and China and Uzbekistan since the introduction of the "One Belt – One Road" initiative in 2013 until the economic slowdown in 2020. The author also compares the different ways in which China–Kazakhstan and China–Uzbekistan trade and economic relations were developed.

The research reveals a significant role of the "One Belt – One Road" initiative in the rapid growth of bilateral cooperation between China and Kazakhstan, and China and Uzbekistan in the spheres of trade, infrastructure development, finance and energy. Kazakhstan and China put the emphasis on infrastructure development and trade, including the manufactured products. Uzbekistan and China focused on trade in energy resources. China's investment in both Central Asian countries grew equally, however Kazakhstan received more Chinese loans than Uzbekistan. China provided loans to both countries only on condition of their cooperation with Chinese companies operating in Central Asia.

New transit routes were built within the framework of the "One Belt – One Road" initiative. China, Kazakhstan and Uzbekistan implemented joint highways projects such as the Kabul and Trans-Caspian corridors. While China and Kazakhstan developed continental infrastructure projects such as "Western China-Western Europe", China and Uzbekistan focused more on local programs such as the construction of the Kamchik tunnel.

Kazakhstan and Uzbekistan pursued different energy policies toward China. Kazakhstan was developing equal cooperation with China and Russia in energy sphere. Uzbekistan tried to pursue a policy of energy independence, and when it failed, it began to work more closely with China. Other significant differences between Kazakhstan and Uzbekistan included their positions regarding the financial structures of the Shanghai Cooperation Organization. During discussion of the SCO Development Bank project, Uzbekistan and Kazakhstan supported Chinese and Russian projects respectively.

Keywords: foreign relations, China, Kazakhstan, Uzbekistan, trade and economic relations, Shanghai Cooperation Organization.

УДК 94 : 330.341.1(520)"1945/199"

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2021.148.8>

О. Олійник, канд. екон. наук, пров. наук. співроб.
ORCID ID: 0000-0002-0083-9960
ДУ "Інститут всесвітньої історії НАН України", Київ, Україна

ЯПОНСЬКЕ ЕКОНОМІЧНЕ ДИВО: ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇНИ У ПЕРІОД 1945–1991 РР.

Розглянуто досвід Японії у повоєнному відтворенні країни в період 1945–1991 рр. Визначені історичні етапи розвитку країни у період, що досліджується. Проаналізовано історичні умови, в яких опинилась країна у повоєнний період. Встановлені ключові історичні особи, що вплинули на розвиток країни. Виявлені і представлені напрями і заходи реформування та розвитку країни. Доведено важливість зовнішніх факторів та зовнішньої політики для ствердження країни на світовій арені. Сформульовані чинники створення дієвої політичної системи, ефективного державного управління, сталого суспільного та людського розвитку.

Ключові слова: Японія, реформи, економічне диво, США, міжнародні зв'язки.

Постановка проблеми. Питання ефективного розвитку є ключовою проблемою уряду будь-якої країни, оскільки він несе відповідальність за забезпечення економічного зростання, добробут та гідні умов життя громадян шляхом запровадження ефективної моделі розвитку, дієвої соціально-економічної політики та досягнення безпеки країни. Попри спорідненість основних завдань, що вирішують уряди різних країн, напевно це можна знайти в світі країни з тотожними моделями соціально-економічного розвитку. Навіть якщо зовні такі моделі виглядають ідентичними, існує безліч відмінностей у способах та методах їх реалізації. Досвід соціально-економічного розвитку розвинутих країн є цінним джерелом для формування стратегічного бачення та логіки мислення в напрямку виведення країни на передові щаблі світового розвитку. В цьому контексті Японія посідає особливе місце, оскільки ця країна за достатньо короткий історичний період спромоглася перетворитися на другу економіку в світі і протягом тривалого часу залишилася такою. Вивчення досвіду Японії у формуванні інноваційної та конкурентоздатної моделі соціально-економічного розвитку представляє як науковий, так і практичний інтерес. Саме цьому і присвячена дана стаття.

Аналіз джерел та літератури. Досвід повоєнного розвитку країн викликає постійний інтерес у наукових колах. Дослідники з різних країн світу намагаються виявити "рецепти" успішного розвитку Японії в повоєнні роки. Інтерес представляють як роботи, що присвячені окремим аспектам моделі економічного розвитку Японії, так і її всебічному розвитку. В цій статті представлені роботи дослідників, які представляють обидва підходи, що дозволило об'єктивно виявити основні чинники фор-

мування стратегії повоєнного розвитку Японії, стратегічні підходи та, зрештою, сформувати цілкове уявлення про ключові риси моделі повоєнного розвитку Японії.

У роботах Беклі Майкла, Хоріучі Юсаку, Дженніфера Міллера [1] та Крісті Патрік [6] автори досліджують роль США в повоєнній відбудові Японії. Після закінчення Другої світової війни, з метою забезпечення власних інтересів в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (АТР), США розглядали Японію як форпост зовнішньої політики у регіоні. Задля підтримки економічного розвитку країни США надали Японії широкомасштабну фінансову, технологічну та продовольчу допомогу.

У дослідженні Ньюмена Карсона [15] автор представив роль Головнокомандувача союзними окупаційними військами в Японії Дугласа Макартура у повоєнному реформуванні Японії. Д. Макартур ініціював низку стратегічних реформ країни, зокрема у сфері демократизації японських економічних інститутів та монополізації, які заклали основу сучасної економіки Японії.

Тематиці реформування економіки країни також присвячена робота Едвардса Корвіна [8], яку він присвятив питанню ліквідації великих банківських та промислових конгломератів. На думку автора це сприяло не тільки формуванню конкурентного середовища, а також переорієнтуванню промисловості з воєнного виробництва на мирне.

Питання реформування сільськогосподарських земель дослідив Кавагоє Тошіхіко [12]. У результаті цієї реформи колишні орендарі отримали у власність землю і стали повноцінними власниками. Це стало потужним мотиваційним покликом для селян, що завдало стимулюючого поштовху економічній активності в селі.

Період реконструкції та відновлення економіки Японії (1945–1952) представлено в роботі Хамада Коїчі та Касуя Мунехіса [10]. В дослідженні зроблено акцент на монетарній стабілізації, також досліджені заходи щодо приборкання неконтрольованого зростання цін та рівня інфляції. Автори зробили важливий висновок про те, що досвід Японії у реструктуризації та відновленні країни може стати маяком для країн Східної Європи та країн колишнього Радянського Союзу у справі реконструкції економіки.

Питання оборонної політики досліджує Чай Сун-Кі [4]. Автор стверджує, що в повоєнний період оборонна політика Японії була тісно пов'язана з оборонною політикою США, що, на його думку, мало позитивний вплив. Співпраця цих країн у воєнній сфері дозволила Японії зеконотворити значні бюджетні кошти, а відтак спрямувати більше коштів у реальний сектор.

Історичний період високого зростання (1954–1973) Японії дослідив Болто Андреа [2]. У роботі представлено аналіз економічної політики уряду Японії, завдяки якій протягом відповідної періоду економіка країни демонструвала найвищі показники зростання. Автор виявив загальну закономірність, що парадоксально подібна до східноєвропейської моделі розвитку: збільшення інвестицій, зниження споживання та досягнення відносної рівності у розподілі доходів.

Після завершення окупації Японії адміністрацією США, перша виявила більшу активність на світовій арені й намагається проводити незалежну зовнішню політику. Уряд країни започаткував політику "seikei fukabun" ("не розподіляти політику та економіку") і пішов на зближення з СРСР задля нормалізації відносин. Результати запровадження цієї політики дослідив Карліл Лонні [3].

Жорстку позицію проти зближення Японії з СРСР зайняла адміністрація президента США на чолі з Дуайтом Ейзенхауером. З метою утримати Японію в колі американських інтересів, він домогся запровадження сприятливих умов для Японії у торгівлі з США, сприяв спрощенню виходу японських товарів на американський ринок, а також збільшив оборонні витрати США на утримання воєнної присутності в АТР. Зовнішню політику Японії та її відносини зі США після набуття незалежності прослідкував Форсберг Аарон [9].

Важому ролі у прискоренні економічного зростанні Японії відіграв прем'єр-міністр Японії Ікеда Хаято, який восени 1960 р. запропонував "план подвоєння доходів" протягом 10 років. Цей план викликав бурхливу дискусію в середовищі економістів через нестандартність заходів та інструментів його реалізації. Попри скептицизм, який існував у середовищі економістів щодо реальності цього плану, його таки вдалось не тільки виконати, а й перевиконати. Причини та хід успішної реалізації плану Ікеда Хаято досліджені Когіку К. С. [13].

Успіхи Японії в економічному зростанні та модернізації промисловості країни дозволили їй посилити свою присутність на світових ринках та світовій економіці в цілому. За обсягом виробництва деяких видів продукції Японія посіла перше місце в світі. Досвід Японії в освоєнні зовнішніх ринків досліджено Столяровим Ю. С. та Хесиним Е. С. [26].

Досягнення Японії у налагодженні сучасного виробництва були зумовлені запровадженням інноваційних методів, зокрема компанія Тойота впровадила принцип постійного вдосконалення, який отримав назву виробничая система "Тойота" (Toyota Production System, TPS). Завдяки цьому методу компанія Тойота перевершила своїх конкурентів за якістю та надійністю виробництва, а також зниження його собівартості. Цей

метод проаналізовано та представлено в роботі Субраманя С. Р. [21].

Економічний розвиток Японії супроводжувався зміною структури економіки, оскільки провідну роль у ній на початку перетворень відігравало сільське господарство, тоді як за 20 років реформ ситуація докорінно змінилася. Пояснити цей процес спробував у своїй статті Вітторіо Валлі [23].

Політика уряду Японії щодо зниження нерівності доходів призвела до підвищення середнього рівня доходів громадян, а відтак до формування суспільства загального середнього класу. Ключові аспекти та значення формування середнього класу для Японії були досліджені Давидом Чіаваччі [5].

Обмеженість ресурсів примусила уряд Японії приймати альтернативні рішення щодо забезпечення енергетичних потреб країни. Раціональна енергетична політика уряду Японії забезпечила економічне зростання Японії. Яким чином це здійснювалось, дослідили Девіс Стейсі С. і Дігель Сьюзен В. [7], а також Осіма К., Сузукі Т. та Мацуно Т. [17].

Серйозний внесок в японське "економічне диво" зробила також глибоко продумана та цілеспрямована політика японського уряду в освітній та науково-технічній сферах. Постійна увага та підтримка з боку керівництва Японії перетворили освіту та науку в фактори економічного розвитку, завдяки чому Японія стала лідером у цих галузях. Досвід Японії у реформуванні освітньої та науково-технічної сфери дослідили Мак'афіган Ед [14] та Гончаренко А. Н. [24].

Таким чином, можна з упевненістю відзначити, що інтерес світової та вітчизняної наукової спільноти до даного питання, особливо враховуючи той факт, що Японія і надалі залишається однією з найрозвинутіших країн світу та залишається лідером у сфері інноваційного розвитку та НДДКР, викликає необхідність розробки подальших наукових досліджень з урахуванням останніх тенденцій та подій, які спостерігаються в японському суспільстві.

Постановка завдання. Враховуючи актуальність питання пошуку ефективних стратегій та моделей розвитку, можна виокремити кілька найбільш важливих завдань, розв'язання яких дозволить зрозуміти стратегічні підходи уряду Японії до реформування країни, та сформулювати уявлення про модель її повоєнного розвитку. До таких завдань можна вважати наступні: по-перше, виокремити основні етапи повоєнного розвитку Японії, з'ясувати їх характерні ознаки, встановити заходи та інструменти економічної політики, а також оцінити їх результативність; по-друге, проаналізувати роль США у повоєнному розвитку Японії, з'ясувати стратегічні ініціативи США стосовно Японії, дослідити форми і методи взаємодії між цими країнами; по-третє, простежити роль американських і японських державних діячів у повоєнному відтворенні Японії, вивчити їх ініціативи та дієвість; по-четверте, дослідити пріоритетні напрями політики економічного відродження країни, зокрема в освіті, науці та технології; по-п'яте, оцінити якість державного управління як основоположного чинника успішного реформування країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поразка у Другій світовій війні занурила економіку Японії в стан глибокої кризи, близької до руйнації. Багато підприємств зупинило роботу, внаслідок безробіття та гіперінфляції впав життєвий рівень народу. Практично повністю в країні були ліквідовані виробничі потужності легкої та харчової промисловості, які ще у воєнні часи були переорієнтовані на потреби армії та флоту. Хоча потенціал важкої промисловості, металургії, машинобу-

дування та низки інших галузей певною мірою було збережено, проте він не міг забезпечити негайні потреби відновлення через необхідність конверсії. До того ж, припинення постачання сировини та матеріалів з-за кордону, передусім із колишніх азійських колоній Японії, не дозволяло розраховувати на відновлення підприємств цих галузей. Ситуація ускладнювалася тим, що в низці галузей (суднобудування, літакобудування) промислове обладнання на першому етапі окупації було визнано об'єктом репарації та виведено з економічного обігу. На додачу, внаслідок неврожаю рису у 1945 р., коли було зібрано лише 2/3 його звичайного річного обсягу, загострилась продовольча проблема. Ситуацію було врятовано лише завдяки централізованим поставкам США по лінії "Урядового фонду допомоги окупованим територіям" та "Фонду економічного сприяння окупованим територіям". Положення здавалося безнадійним. В цілому у країні панувала атмосфера хаосу та смуту. Попри це, Японія спромоглася в порівняно короткі терміни відновити свою економіку до довоєнного рівня, а пізніше значно перевершити його та вийти в число провідних економічних держав світу.

Розвиток Японії в епоху після Другої світової війни можна розділити на чотири основні періоди: період реконструкції (1945–1953), період високого зростання (1954–1973), період уповільнення (1974–1990), період структурної кризи або втраченого десятиліття (1991–2001), період повільного зростання (2002 – нині). У цій роботі розглядається історичний розвиток Японії з 1945 по 1991 рр. Саме впродовж цього часу відбулись найбільш яскраві історичні зрушення в історії Японії, які дозволяють простежити шлях країни від розквіту до уповільнення.

Період реконструкції в 1945–1952 рр. Згідно з п. 11 Потсдамської декларації, на якій було визначено умови капітуляції Японії, їй було дозволено мати такі галузі, які б підтримували її економіку та дозволяли вимагати справедливих репарацій в натуральній формі. Їй також було заборонено розвивати ті галузі, що дозволили б здійснити військове переоснащення для ведення війни [18].

Зацікавленість США щодо надання підтримки Японії в реконструкції країни також була зумовлена зміною американських зовнішньополітичних акцентів, що відбулось після виголошення "Фултонської промови" колишнім британським прем'єр-міністром Уїнстоном Черчиллем 5 березня 1946 р. Ця промова поклала початок "Холодній війні" між Сходом та Заходом, фактично – між СРСР та США, а також західноєвропейськими країнами. З метою забезпечення власних інтересів в АТР, США почали розглядати Японію в якості форпоста зовнішньої політики в регіоні.

Ключову роль у проведенні окупаційної політики відіграло командування американських окупаційних військ в Японії. Під впливом США в країні було здійснено масштабні демократичні реформи в економічній, політичній та соціальних сферах. У заяві Головнокомандувача союзними окупаційними військами в Японії Д. Макартура повідомлялось, що в країні здійснюватиметься демократизація японських економічних інститутів, перегляд монополістичного контролю за промисловістю шляхом розробки методів, які, як правило, забезпечували широкий розподіл доходу та володіння засобами виробництва та торгівлю [2].

США також кардинально вплинули на формування економічної політики Японії та її структурну перебудову. Зокрема, високі показники інвестицій вимагали великої кількості капіталу, експортно-орієнтоване зростання вимагало вихід на стабільні та високоліквідні ринки з

високим рівнем купівельної спроможності, а політика придбання технологій та протекціонізму вимагала толерантного міжнародного співтовариства. Американські лідери бажали і могли забезпечити Японії такі переваги, оскільки зовнішня політика США під час ранньої "Холодної війни" надавала пріоритет вирошуванню сильних союзників-антикомуністів.

Одна з головних проблем, з якою американське командування зіткнулось вже на самому початку періоду окупації, полягала в необхідності визначити місце інституту імператора в майбутньому політичному устрої Японії та вирішити долю імператора Хірохіто. Докорінної зміни вимагало також створення нових інституцій політичної системи країни. Після тривалої роботи представників американської адміністрації разом з японськими офіційними особами, в лютому 1946 р. комісією у справі адміністрації Штабу окупаційних військ (ШОВ) на чолі з генералом Кортні Уїтні було підготовлено новий проект конституції, який був схвалений японським урядом. Після затвердження парламентом Японії, нова конституція вступила в дію 3 травня 1947 р. і розпочався новий період в історії країни.

Згідно з новою конституцією, імператор "ставав символом народу". Оскільки релігію, відповідно до конституції, було відділено від держави, імператор формально залишався главою сінто (яп. 神道, "шлях богів") – традиційної релігії Японії. Його позбавили можливості здійснювати вплив на духовну сферу, використовуючи авторитет державної влади. Надалі, в рамках реформи освіти, зі шкільних програм було вилучено положення про національну виключність японської нації й вірнопідданський обов'язок щодо до імператора.

У сфері державного управління було введено кабінетно-парламентську систему, в рамках якої парламент обирається всенародним голосуванням, а голова виконавчої влади обирається парламентом з числа своїх членів. Конституція закріпила двопалатну модель парламентської системи. Важливим моментом конституції стало положення про те, що кабінет міністрів несе колективну відповідальність перед парламентом. Таким чином, в Японії було закріплено демократичну модель політичної системи суспільства за західним зразком.

За часи війни фінансова система Японії була майже повністю зруйнована, а національна валюта знецінена. Японія зіткнулася з дефіцитом капіталу, необхідного для активних внутрішніх інвестицій. Ключову роль у відтворенні фінансової системи країни та стабілізації національної валюти знов-таки відіграли США. Спочатку Сполучені Штати надали Японії серію низькопроцентних позик, американські банки розпочали відігравати важливу роль як постачальники капіталу для розвитку японського комунального господарства та важкої промисловості, найбільш активним серед яких був Американський експортно-імпорتنний банк. Відчутне фінансування також забезпечувалося Світовим банком. Такі впливання капіталу спричинили різке збільшення японських інвестицій, що є однією з ключових змінних у стандартній моделі економічного зростання [1].

США також розуміли стратегічну важливість використання іноземної допомоги та інших інструментів для допомоги та відновлення повоєнної Японії [4]. Загалом, у період з 1946 по 1952 рр. Вашингтон надав допомогу Японії у розмірі 2,2 млрд дол. задля відбудови, що сьогодні дорівнює приблизно 18 млрд дол. Із загальної суми допомоги Японії, 1,7 млрд дол. були надані у формі грантів, а решта – у формі низьковідсоткових позик [20, р. 2]. Більша частина допомоги була спрямована безпосередньо на економічне відновлення, зокрема кошти були витрачені на закупівлю промислового об-

ладнання, промислових матеріалів, сировини, пально-го, мастильних матеріалів, транспортних засобів та ін.

Реконструкція економіки країни також відбувалась під керівництвом адміністрації окупаційних військ США в Японії. Під впливом США, країна зазнала широкомасштабних інституційних реформ, серед яких найвагомішими є – ліквідація великих землевласників, перерозподіл сільських земель та ліквідація дзайбацу (*zaibatsu*, великі банківські та промислові клани). У 1945 р. десять дзайбацу контролювали 49 % гірничодобувної промисловості, машинобудування, суднобудування та хімічної промисловості; 50 % банківської справи, 60 % страхування та 61 % судноплавства [8, с. 232].

Реформа сільськогосподарських земель в Японії вважається одним із найбільш вдалих проєктів у світі. До реформи 1941 р. майже половина сільськогосподарських угідь оброблялася фермерами-орендарями. Завдяки земельній реформі, колишні фермери-орендарі отримали земельні ділянки у власність, що стало новим стимулом для їхньої роботи та сприяло швидкому зростанню японського сільського господарства. Коли земельна реформа була майже здійснена в 1949 р., 13 % сільськогосподарських угідь залишились в оренді, а до 1955 р. їх частка зменшилась до 9 %. Відповідно, кількість власників-виробників зросла з 31 % у 1941 р. до 70 % у 1955 р., а кількість фермерів-орендарів, які не володіли сільськогосподарською землею, різко зменшились – із 28 % до 4 % за той же період. Оскільки майже половина японського населення Японії на той час була сільською, то реформа таким чином мала велике значення для створення економічної основи післявоєнної японської демократії [12, с. 33].

На початку 1949 р. зі США до Японії для розробки економічної політики країни з стабілізації економіки було запрошено американського банкіра Д. Доджа, програма якого згодом отримала назву "лінія Доджа". Вона включала такі основні заходи: жорстокий контроль за бюджетними витратами та грошовою емісією; заморожування заробітної плати; звільнення цін на споживчі товари, які раніше регулювались; введення фіксованого курсу ієни через жорстоку прив'язку ієни до долара (360 ієн за 1 долар США) [10, с. 22–24].

У рамках реформування економічної системи країни також здійснювалась податкова реформа. Для здійснення цієї реформи було запрошено групу американських фахівців на чолі з професором Колумбійського університету К. Шоупом ("місія Шоупа"). У рамках податкової реформи було очищено податкову систему від архаїчних елементів, були створені комфортні умови для діяльності добросовісних платників та заохочення добровільної сплати податків. З цією метою було внесено оригінальне нововведення – запроваджено так звані блакитні декларації для компаній, які вели належний бухгалтерський облік і звітність, та повністю виконували податкові зобов'язання. Декларанти звільнялися від обтяжливих перевірок, докучливого контролю. Блакитні декларації витримали випробування часом і збереглися донині. 80 % платників взагалі були звільнені від подачі декларацій, що засвідчує простоту адміністрування податків. Інші зміни податкового кодексу пов'язані з істотним підвищенням неоподаткованого мінімуму і суттєвого зниження – з 85 % до 55 % максимальної ставки прибуткового податку з фізичних осіб незалежно від джерела доходу. Норма оподаткування прибутку юридичних осіб була зменшена з 52,5 % до 35 %. На думку деяких фахівців, завдяки діяльності "місії Шоупа" в Японії була створена чи не найдосконаліша у своїй простоті податкова система у світі. В пріоритетних галузях було запроваджено пільгове оподаткування, що

було спрямовано на стимулювання технічного переоснащення підприємств. Воно включало безмитний ввіз сучасного обладнання, прискорену амортизацію технологічно нового обладнання. Значні бюджетні інвестиції було вкладено в інфраструктуру. Сприятлива кон'юнктура призвела на початок 1955 р. до "буму Дзімму" – економічного підйому, який отримав назву від імені міфічного засновника японської імператорської династії [19].

Важливу роль у відновленні економіки країни відіграла постать Йосіди Сігеру, який протягом 1948–1954 рр. очолював кілька кабінетів. Його концепція державної політики отримала назву "доктрина Йосіди". Суть цієї доктрини полягала в тому, що Японія повинна самостійно з максимальною вигодою використовувати для вирішення задач економічного розвитку ті зовнішньополітичні умови, в яких вона опинилась після підписання Договору про безпеку з США. Доктрина базувалась на двох основоположних принципах: пріоритетному розвитку економіки та свідомій відмові від активного військового будівництва. Військово-політичний союз Японії та США надавав певні гарантії Японії від зовнішнього вторгнення. В той самий час країна могла вивільнити значні ресурси, які б у протилежному випадку їй довелось витратити на потреби оборони та національної безпеки, та спрямувати на вирішення задач мирного розвитку [4, с. 392]. Протягом періоду реконструкції середньорічний рівень економічного росту в Японії становив 9,9 %.

Реформа також сприяла демократизації та соціально-політичній стабільності в повоєнній Японії. Фактично, Ліберально-демократична партія, яку підтримувало сільське населення, змогла зберегти більшість у парламенті і залишалася правлячою партією майже 40 років після реформи.

В кінці 1945 р. окупаційна влада видала директиву про реформування системи освіти. В ході її реалізації були відмінені антидемократичні імператорські рескрипти про освіту, були змінені навчальні програми, заново переписані підручники з історії та інших дисциплін, у яких пропагувався дух виключності японської нації.

Окупація Японії американською адміністрацією тривала до осені 1951 р. Після підписання 8 вересня 1951 р. Сан-Франциського договору, який також містив декларацію про припинення війни, закінчилась американська окупація Японії, яка відновила державний суверенітет. Згідно з договором, Японія відмовилася від своїх колоніальних володінь, Південного Сахаліну, Курильських островів, Південного Тихоокеанського мандата, претензії на Антарктиду, островів Спратлі, Парасельських та Пескадорських островів (Пенху). В той самий час, згідно з договором, Японія не втрачала контроль над островом Ліанкур (пізніше Південна Корея проголосила його своєю територією). Уряд Японії до сьогодні вважає зазначені території своєю власністю.

Одночасно з підписанням Сан-Франциського договору Японія підписала Договір про безпеку з США. В преамбулі договору було зазначено, що Японія бажає, щоб США протягом певного часу утримували на її території збройні сили для запобігання збройному нападку. Підписання цих договорів повернуло Японію в систему міжнародних відносин як повноправного суб'єкта [1, с. 3].

Період високого зростання в 1953–1973 рр. Після завершення періоду реконструкції в Японії розпочалась тривала фаза швидкого економічного зростання, яке тривало близько двох десятиліть. Період історичного розвитку Японії з 1953 по 1973 рр. характеризується високим рівнем економічного росту. Протягом 20 років середній рівень економічного росту в країні становив 9,1 %, ріст ВВП на душу населення становив 8,0 %, продуктивність праці була набагато вищою, ніж у всіх

інших промислово розвинутих країнах, рівень інфляції стримувався, а темпи зростання реальних інвестицій, реального споживання, вартості реальної одиниці заробітної плати, загального рівня заробітної плати та експорту були дуже стійкими. Протягом відповідного періоду зайнятість у країні значно зросла, а рівень безробіття був дуже низьким. Якщо сальдо поточного рахунку до 1967 р. залишалось від'ємним, то, завдяки позитивним економічним зрушенням, зокрема розвитку зовнішньої торгівлі, Японія перетворилась на країну – нетто-кредитора [2].

Після завершення окупації Японії адміністрацією США, перша виявила більшу активність на світовій арені, прагнучи утвердитися як незалежна держава та відстоювати власні інтереси. Зокрема, уряд Японії пішов на зближення з СРСР задля нормалізації відносин. В результаті 19 жовтня 1956 р. сторони підписали радянсько-японську декларацію, яка передбачала припинення стану війни між Японією і СРСР та відновлення дипломатичних відносин. У грудні 1957 р. було підписано радянсько-японський торговий договір, на основі якого стали укладатися щорічні торгові угоди, що сприяло інтенсивному росту двосторонньої торгівлі [3].

Нормалізація відносин між СРСР та Японією не відповідала зовнішньополітичним інтересам США. Керівництво країни не могло припустити поглиблення відносин між цими державами, тому США прийняли рішення про продовження політики підтримки Японії. Така підтримка здійснювалась у рамках "Доктрини Ейзенхауера", яку президент Д. Ейзенхауер проголосив у посланні Конгресу США 5 січня 1957 р. Згідно з цією доктриною, будь-яка країна може запросити економічну або військову допомогу у США, якщо вона піддається військовій агресії з боку третьої сторони. Д. Ейзенхауер підкреслив радянську загрозу у своїй доктрині, висловлюючи готовність американських військ "забезпечувати і захищати територіальну цілісність і політичну незалежність країн, які потребують допомоги проти військової агресії будь-якої нації, контрольованої міжнародним комунізмом".

За ініціативою Д. Ейзенхауера було схвалено рішення про зменшення японських витрат на оборону, однак воно передбачало збільшення фінансової підтримки збройних сил США. Як результат, японські витрати на оборону, як частка ВВП, зменшилися на 20 % між 1958 і 1960 рр., і продовжували скорочуватися надалі, знизившись до 1 % ВВП до 1970 р. Це дозволило Японії спрямувати кошти, що вивільнилися від скорочення витрат на оборону, на забезпечення економічного зростання та визначити досягнення достатку громадян своїм найвищим пріоритетом. Ця зміна політики США дозволила Японії мінімізувати видатки на власну оборону і розподілити її обмежені ресурси в основному для розширення приватного сектору. Отже, економічне зростання Японії було значно прискорено.

США також сприяли просуванню японського експорту на американський ринок. У вересні 1955 р. Японія стала членом Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ), однак 14 із 32 країн-членів відмовилися надати Японії статус найбільшого сприяння, а решта 18 членів встановили запобіжні заходи для захисту своїх галузей у випадку, якщо японський імпорт загрожуватиме їхній внутрішній промисловості. Як результат, угода про ГАТТ мала обмежений вплив на зовнішню торгівлю Японії, а дефіцит платіжного балансу Японії в середині 1950-х рр. зріс до небезпечного рівня. Американські лідери, такі як посол Д. Макартур, висловили стурбованість тим, що Японія буде змушена піти на якусь економічну форму співробітництва з комуністичним бло-

ком, якщо Сполучені Штати не забезпечать вихід для японського експорту на американський ринок. Щоб запобігти цьому, адміністрація Д. Ейзенхауера (а згодом адміністрації Дж. Кеннеді та Л. Джонсона) протистояла протекціоністським вимогам американських груп інтересів і працювала над відкриттям американського ринку для японських товарів. У 1958 р. американські та японські бізнес-лідери створили Спільний комітет з торгівлі між США та Японією, а Японія направила свою першу торгову місію до Сполучених Штатів.

Президент США Д. Ейзенхауер також використав можливість, передбачені Законом США про торгівлю від 1958 р., який дозволив знизити мита на японські товари на 20 %. Законом також було передбачено виключне право президента протягом чотирьох років очолювати переговори щодо торгових угод для розширення американсько-японської торгівлі. В результаті цілеспрямованої політики США щодо стимулювання експорту Японії, американські закупки в Японії зросли більш ніж на 150 % з 1958 по 1960 рр., що принесло Японії перше в історії позитивне сальдо у торгівлі. Протягом наступного десятиліття Сполучені Штати поглинули понад 30 % експорту Японії [9, с. 62].

Таке агресивне зростання експорту з Японії до США призвело до збільшення прибутку японських компаній, а відтак – і надходжень до бюджету. Зростання японського експорту також позитивно вплинуло на платіжний баланс Японії, зростання інвестицій та продуктивності праці.

США продовжували активно підтримувати ініціативи урядів Японії, що були спрямовані на відродження економіки країни та економічний розвиток. Зокрема, в 1961 р. президент США Дж. Кеннеді схвально поставився до ініціативи тодішнього прем'єр-міністра Японії Ікеда Хаято збільшити протягом 10 років національний дохід та особисті доходи громадян в два рази ("план подвоєння доходів"). Згідно з планом, щорічне економічне зростання в країні мало становити 7,2 %. На підтвердження своєї позиції, адміністрація Дж. Кеннеді виступила з кількома ініціативами щодо розширення торгівлі з Японією, зокрема були знижені тарифи на широкий асортимент японських товарів, що дозволило Японії збільшити експорт текстилю до Сполучених Штатів на 5 %. Завдяки активній підтримці США, "план подвоєння доходів" було виконано достроково. У другій половині 1960-х років середньорічний рівень економічного росту зріс до 11,6 %. Таким чином, план було виконано за 7 років. За період з 1958 до 1968 рр. розмір ВВП на душу населення в Японії зріс в 2,4 рази: з 3289 дол. до 7983 дол. [13, с. 542].

Протягом 1960–1975 рр. у структурі японського експорту відбулись суттєві зрушення, які переважно полягали в такому: по-перше, відбувся перехід від експорту напівфабрикатів до більш ширшого асортименту металовиробів, машин, готової продукції; по-друге, різко знизилася питома вага виробів із текстилю, а разом із ними – інших споживчих товарів короткотермінового користування. З часом, у міру модернізації промислового виробництва, ці товари поступилися місцем споживчій продукції машинобудування (електротехнічні товари, радіоелектроніка, автомобілі). З середини 1960-х рр. на перший план японського експорту виходять товари інвестиційного попиту, серед яких лівову частку становила група товарів готового обладнання. В цілому, продукція машинобудування досягла 60 % експорту. До 70-х років Японія посіла перше місце у світі в міжнародній торгівлі за такими видами виробів, як радіо- та телеапаратура, магнітофони (39 % світового експорту), кораблі (36 %), сталі листи та сталі труби (27 %). Вона і надалі зберегла першість як експортер традицій-

них споживчих товарів – тканин (25 % світового вивозу), іграшок, фарфорового та фаянсового посуду. Крім того, Японія посіла третє місце (після ФРН та Італії) на ринку побутових електроприводів (23 %) та після (США та ФРН) – оптичних приладів (17 %), автомобілів та автобусів (14 %), електророзподільного обладнання, продукції органічної хімії. На частку Японії також припало 13–14 % світового експорту залізничних локомотивів, вагонів, стандартних електродвигунів та текстильних машин [26, с. 11].

Державне регулювання зовнішньоторговельних відносин. Оскільки зовнішньоторговельні відносини для Японії мали виключне значення, держава рильно спостерігала за розвитком зовнішньої торгівлі з іншими країнами та здійснювала державне регулювання зовнішньої торгівлі. Державне регулювання зовнішньоекономічних зв'язків виконувало як довгострокові функції, будучи частиною державної стратегії росту та структурної політики, так і короткострокові функції, що пов'язані з економічними циклами. Економічні цикли мали безпосередній вплив на зовнішню торгівлю. За умов економічного зростання відбувалося зростання імпорту, що призводило до зовнішньоторгового дефіциту, а експорт – в періоди економічних спадів, навпаки производив до позитивного торговельного сальдо. Короткострокове регулювання зовнішньої торгівлі мало за мету захистити платіжний баланс шляхом періодичних обмежень та розширення грошового ринку.

Японії притаманна суворя централізація регулювання зовнішньоекономічних зв'язків, яка здійснюється міністерствами зовнішньої торгівлі та промисловості (МЗТП), закордонних справ та фінансів, які здійснюють державне регулювання зовнішньоекономічними зв'язками відповідно до розподілу функцій. Ці міністерства також відповідають за визначення довгострокових задач, проведення переговорів через дипломатичні канали, встановлення зв'язки з діловими колами, здійснення митного та валютного контролю. В основі застосування захисних та стимулюючих засобів лежить принцип селективності. Вибір кола галузей, які потребують державної підтримки, здійснюється в рамках довгострокового програмування економічного розвитку країни. Принцип селективності провадиться однаково суворю як щодо експорту, так і щодо імпорту [13, с. 32].

Активне стимулювання зовнішньої торгівлі супроводжувалося фінансовою підтримкою японських компаній. Система кредитного заохочення експорту в Японії охоплювала пільгове кредитування та страхування розрахунків. На ці цілі витрачалося від 7 до 12 % асигнувань по бюджетному рахунку державних інвестицій та позик. Облікові та залогові ставки Банку Японії по експортним векселям були нижчими за рівень ставок по звичайним комерційним векселям. Пільгові кредити по експорту в 1960-х р. складали 16–19% всіх кредитних операцій Банку Японії. Банк Японії здійснював кредитування на пільгових умовах 55–58% всіх експортних угод. Комерційні банки, що кредитували решту експортних угод без розстрочки платежу користувалися пільговою ставкою Банку Японії для переобліку експортних векселів.

Середньостроковим (від 1 до 5 років) та довгостроковим (до 15 років) кредитуванням експорту опікувався державний Експортно-імпортний банк Японії (ЕІБ), ресурси якого формувалися за рахунок коштів бюджетного рахунку інвестицій та позик. ЕІБ здійснював пільгове кредитування великих угод із продукцією пріоритетних галузей та зазвичай залучав до кредитування приватні банки. Експортні угоди, що пов'язані з підприємницькою діяльністю японських фірм за кордоном, кредитувалися також державним Фондом міжна-

родного економічного співробітництва на надзвичайно пільгових умовах – до 3,7% річних.

Державний контроль над експортними угодами, кредитне заохочення експорту та стимулювання експортної орієнтації окремих галузей промисловості відіграли виключно важливу роль в створенні нових експортних можливостей та в активному пристосуванні до міжнародного розподілу праці [27, с. 33].

Важливим елементом регулювання зовнішньоекономічних зв'язків стала протекціоністська політика захисту внутрішнього ринку Японії. Суть політики полягала в ширшому використанні валютних та інших нетарифних способів регулювання імпорту порівняно з митним оподаткуванням. До початку 1970-х років близько 70 % товарів обкладались митом в 10–15 %. Вся номенклатура товарів, що ввозились до Японії, ділилась до середини 1960-х років на дві групи, що різнились за методами контролю. Товари першої групи ввозились до країни за рішенням, що надавалось автоматично на запит імпортерів, проте в межах валютних або кількісних квот. До цієї групи входили товари, що не конкурували з місцевою продукцією – головним чином сировина та паливо. Решта товарів складала другу групу і підпадали під більш суворий контроль: кожна угода затверджувалась МЗТП та міністерством фінансів із регламентуванням цін, кількості, країн походження. До початку "лібералізації" друга група містила 492 позиції, що становило 59 % позицій за міжнародною зовнішньоторговельною класифікацією [26, с. 35].

З регулюванням імпорту також був тісно пов'язаний валютний контроль, який включав контроль над операціями з іноземною валютою, а також над угодами з цінними паперами, переказом прибутків за кордон, оплатою технічних угод та ін. Ця система була створена на початку 1950-х років. Вона була заснована на принципі повної централізації надходжень та платежів в іноземній валюті та була оформлена у вигляді спеціального рахунку бюджету і діяла в умовах повної неконвертованості ієни. Конвертованість ієни було відновлено в 1960 р. тільки для нерезидентів, а в 1964 р. спеціальний рахунок іноземної валюти було замінено системою накопичення валютних резервів, що належали комерційним банкам, які були спеціально уповноважені здійснювати зовнішні розрахунки.

Після прийняття на себе зобов'язань 11-ї статті статуту ГАТТ та 8-ї статті МВФ, відповідно до яких країна не мала права на обмеження імпорту в зв'язку з нестабільністю своїх валютних розрахунків, було покладено початок поступової лібералізації імпорту [26, с. 36].

Державне регулювання зовнішньої торгівлі, яке на Заході часто називають державним втручанням в зовнішню торгівлю, тривало в Японії більше 20 років. Суть збереження державного контролю за зовнішньою торгівлею визначалась потребами боротьби із зовнішньоторговельним дефіцитом та системою селективного регулювання за галузями. Це давало можливість уряду країни узгоджувати обсяги виробництва та інвестицій. Однак методи державного регулювання зовнішньої торгівлею значно знецінились у зв'язку з новою ситуацією в зовнішньоторговельних розрахунках Японії та швидким накопиченням валютних ресурсів у 1968–1973 рр. Нова ситуація значною мірою звела нанівець попередню практику нетарифного протекціонізму, яка мала позитивний вплив на економіку на початку структурної перебудови економіки.

Сировинна та паливно-енергетична криза 1972–1974 рр. засвідчила, що система зовнішньоекономічних відносин Японії залишилася найбільш уразливим місцем до потрясінь. Після проведення в 1960-х ро-

ках лібералізації зовнішньої торгівлі, як виявилось, старі форми протекціонізму та стимулювання експорту відійшли в минуле.

Фізичний обсяг експорту країни з 1955 по 1975 рр. зріс майже в 13,5 разів, а темпи його росту випереджали темпи росту розвитку міжнародної торгівлі розвинутих країн майже вдвічі [26, с. 37].

Прямі закордонні інвестиції Японії. Успіх Японії у відродженні економіки країни призвів до накопичення значного обсягу капіталу як в національній валюті, так і в американських доларах. З кінця 1960-х років починається вивіз приватного капіталу Японії, що засвідчило якісно новий етап у боротьбі японських монополій за зовнішні ринки збуту та джерела сировини. З цього часу починається масове створення закордонних виробничих філіалів та дочірніх компаній, посилюється зрощення японських монополій з місцевими фірмами. Як наслідок, посилились відносини спеціалізації та кооперації, розвиток відносин партнерства та змагання з монополіями інших країн. Першим кроком Японії як міжнародного інвестора стало придбання групою японських фірм незначної частки в розробках залізної руди у Гоа (тодішнє португальське володіння в Індії). З 1969 р. Японія у зв'язку з покращенням валютного стану здійснює лібералізацію вивозу капіталу. На відміну від інших країн, вивіз капіталу Японії відрізняється поєднанням таких факторів: майже повна відсутність внутрішніх сировинних ресурсів за умов загострення паливно-сировинної проблеми в глобальних масштабах; орієнтація значної частини виробництва японських компаній на світовий ринок, де вкрай загострилася конкуренція; послаблення конкурентоздатності власних трудомістких виробництв; нечувані темпи забруднення довкілля.

Аналіз норми прибутку японських компаній від закордонних інвестицій засвідчив, що у 1969 р. вона становила 2,3 %, в 1970 р. – 3,1 %, тоді як відповідний показник американських компаній становив 8 %. Не всі японські компанії, що інвестували за кордон, працювали прибутково. Так, до 1969 р. прибуток отримував у середньому тільки 51 % японських закордонних компаній в галузі обробної промисловості, а в 1970 р. – близько 66 %. Така низька норма прибутку, із західної точки зору, є характерною рисою японських закордонних інвестицій [26, с. 40].

Основна причина тривалої безприбутковості японських закордонних підприємств полягає в тому, що норма прибутковості закордонних інвестицій не була пріоритетом японських закордонних інвесторів. На перший план вони ставили такі задачі – захист закордонних ринків та збільшення японського експорту незалежно від того, де його було вироблено – всередині країни або за кордоном. На середину 1960-х років Японія, на відміну від своїх конкурентів, розмістила в розвинутих країнах близько 30 % прямих інвестицій. У 1970 р. цей показник зріс до 50 %, а до 1975 р. він знизився до 40 % [26, с. 43].

Починаючи з 1970-х років, при вивозі японського капіталу за кордон виявились нові особливості, які були зумовлені такими факторами, як зростання заробітної плати та вартості інших витрат в самій Японії, а також прагнення географічної диверсифікації закордонних інвестицій. Японія почала здійснювати інвестиції в країни, у яких вони раніше практично були відсутні, зокрема: Західна Європа, Австралія та Африка. Ця тенденція поєднувалась зі зростанням концентрації японських вкладень в Північній Америці та Південно-Східній Азії. На кожен із цих регіонів припадало приблизно по 1/4 усіх закордонних інвестицій. Масові "нафтові" інвестиції

різко вивели Японію на одне з перших місць у районі Близького Сходу [26, с. 41].

З функціонального погляду, прямі закордонні інвестиції Японії можна поділити на три сектори: "первинний" сектор – гірничодобувна, лісова та паперова промисловості, сільське господарство, видобування морських продуктів; "вторинний" сектор – всі галузі обробної промисловості, крім лісопереробки; "третинний" сектор – торгівля, фінанси, туризм та інші галузі сфери послуг. Аналіз секторального розподілу японських інвестицій показав, що інвестиції в "третинний сектор" та у видобування сировини на середину 1970-х років склали 2/3 усіх закордонних інвестицій країни. Загалом обсяг японських інвестицій за кордон за період з 1951 по 1975 рр. зріс відповідно з 790 млн дол. до 15,9 млрд дол. [26, с. 43].

Головними суб'єктами вивозу інвестицій з Японії, на відміну від західних країн, є не стільки провідні промислові компанії, скільки великі об'єднання промислово-торгового капіталу, до яких належать "Міцубісі сьоцзі" та "Міцубіс буссан". За обсягами своїх зовнішніх активів ці компанії значно випередили решту японських компаній.

Експорт приватного довгострокового капіталу Японії здійснювався в основному в таких трьох формах: створення однією або кількома японськими компаніями нових підприємств або купівля в повну власність старих підприємств з подальшим їх переобладнанням; створення нових фірм або модернізація старих на умовах пайової участі із залученням місцевого капіталу; реалізація промислових проектів у рамках міжнародних консорціумів. Аналіз головних закордонних проектів, запроваджені японським капіталом за кордоном, засвідчив, що з 115 проектів (1972 р.) 43 були чисто японськими, 50 проектів здійснювались у партнерстві з місцевим капіталом та 22 – в рамках міжнародних консорціумів. З 50 проектів, що здійснювались японськими компаніями в партнерстві з місцевим капіталом, 2/3 припадо на країни, що розвиваються [26, с. 45].

Держава надала значну допомогу компаніям, які вкладали капітал у сировинні галузі за кордоном. В 1972 р. уряд Японії взяв на себе ризик, пов'язаний із фінансуванням геологічної розвідки на нафту, газ, уран в рамках так званої програми "ray after success". Для підтримки проектів приватних компаній та фінансової участі в них, у грудні 1972 р. було створено змішану приватно-державну компанію "Оверсіз інвестментс". В березні 1973 р. була створена "загальнонаціональна" нафтова компанія "Кайгай секі кайхацу", яка викупила у "Бритиш петроліум" пакет акцій "Абу-Дабі". Ціла низка японських сировинних проектів в інших країнах фінансується Експортно-імпортним банком Японії [26, с. 50].

До середини 1970-х років тривало форсоване накопичення капіталу в економіці Японії. Протягом практично всього післявоєнного періоду Японія лідирувала серед капіталістичних країн за нормою накопичення. За 15 років (1956–1970) на внутрішні інвестиції, включаючи державні, житлове будівництво та накопичення запасів, було використано 37 % ВВП країни. При цьому, норма приватного накопичення становила 21,6 % в 1965 р., 27–28 % в кінці 1960-х – на початок 1970-х років. Протягом наступних 15 років (1971–1985) в країні було використано на інвестиції більше 42 % ВВП, що становило 4,9 трлн дол. США, з яких 3,7 трлн дол. були витрачені приватним бізнесом [26, с. 58].

Важливим чинником зростання у період 1953–1973 рр. в Японії стало запровадження фордистської моделі зростання. Однак фордистська модель розвитку відрізнялась від фордистської моделі виробництва. Завдяки виваженій та раціональній промисловій полі-

тиці, в Японії була запроваджена японська модель виробництва – так званий тойотизм (TPS, Toyota Production System). На відміну від фордизма, що передбачає підвищення продуктивності праці шляхом організації стандартного масового виробництва та максимального розподілу праці на виробництві, тойотизм передбачає гнучке та спеціалізоване масове промислове виробництво. Ця концепція включає дрібносерійне виробництво широкого асортименту товарів, що постійно модифікується з урахуванням особливостей різних ринків, з використанням кваліфікованої та такої, що легко перенавчається робочої сили та багатоцільового обладнання. У протилежність фордизму, концепція тойотизму заснована не на стандартизації процесів виробництва і вузькій спеціалізації виробничого процесу, а на постійному вдосконаленні виробничих технологій, дизайну продуктів (що далеко не завжди призводить до зменшення їх цін, але підвищує продаж) та скороченні його життєвого циклу [21].

Економічний розвиток супроводжувався зміною структури економіки країни. З початку економічних перетворень провідну роль в економіці країни відігравало сільське господарство. В 1953 р. сільськогосподарський сектор забезпечував майже 40 % зайнятої робочої сили та значну частину ВВП країни. За 20 років ситуація в економіці докорінно змінилася. Частка сільського господарства в структурі загальної зайнятості знизилась до 13,5 %, тоді як частка промисловості зросла до 36,6 %, а послуг – майже до 50,0 % [23, с. 7].

Важливим результатом реформування економіки стало зниження нерівності доходів, яке було значно нижчим, ніж у довоєнний період. У період з 1950 по 1960 рр. нерівність доходів у Японії була значно нижчою, ніж у США та ряді інших промислово розвинутих країн [5, с. 5]. На кінець 1960-х років Японія змогла посісти 2-ге місце серед капіталістичних країн за обсягом промислового виробництва, а на початок 1970-х років – і за обсягом ВНП. Протягом періоду 1945–1973 рр. темпи росту економіки Японії були найбільш високими серед розвинутих капіталістичних країн і становили близько 7,6 % на рік [16].

Поряд із реформуванням економіки країни, уряд Японії надавав важливого значення реформуванню освіти. Програма реформування освіти на етапі відтворення дозволила у 1953 р. вийти на рівень вищий, ніж в інших країнах із подібним рівнем розвитку. Розвиток освіти активно підтримувався державою, завдяки чому рівень освіченості в країні швидко зростав, і у 1973 р. перевершив рівень деяких економічно розвинутих країн. В країні було введено пожиттєву систему освіти [24, с. 56].

Успіхи в реформуванні освіти дозволили уряду перемістити акцент на розвиток науки та техніки (НТ). Збільшення обсягу внутрішніх та зовнішніх інвестицій стимулювало зростання технологічного рівня промисловості країни. Особливість технологічного переозброєння Японії полягає в тому, що в першу чергу зусилля уряду були сконцентровані на перейманні іноземних технологій, однак поряд із цим уряд надавав активну підтримку розвитку вітчизняних інновацій, нау-хау та технологій.

Завдяки можливості придбавати американські та західноєвропейські патенти та ліцензії, зниженню цін на світових ринках сировини та палива, відносно дешевій вартості японської робочої сили та відсутності військових витрат, Японія зекономила колосальні кошти на НДДКР. Це дозволило японським компаніям спрямувати значні кошти в розвиток промисловості.

Фактично, за короткий термін з 1945 по 1973 рр. Японія змогла здійснити "економічне диво", якому сприяло кілька різнопланових факторів. Цей період розвитку Японії став надзвичайним явищем в світі без попереднього історичного прецеденту. У світовій історії лише Китай, починаючи з 1978 р., переживав ще більш тривалий період настільки ж швидкого та стабільного зростання, але починаючи з набагато нижчого рівня розвитку.

Період уповільнення в 1974–1991 рр. "Нафтова криза" 1973–1975 рр. поклала край періоду безперешкодного надходження нафти та інших видів палива у розвинутих капіталістичних країнах за стабільно низькими цінами. Криза видалась за своїми масштабами та тривалістю самою тяжкою за весь період повоєнного економічного розвитку Японії. Чотирикратне подорожчання нафти на світових ринках протягом 1974 р. поставило на межу краху та розорення багато компаній, зайнятих в енерго- та матеріаломістких галузях промисловості, енергетики, транспорту та ін. В більшості галузей різко знизився рівень завантаження обладнання, впали прибутки компаній, почалися масові звільнення. В особливі скрутному становищі опинилася бідна традиційними енергоносіями (нафта, вугілля, газ, торф, сланці тощо) Японія. Залежність розвинутих країн від імпорту нафти характеризується наступними цифрами: Японія – 99,8 %, Італія – 97,9 %, Франція – 97,3 %, ФРН – 95,5 % і США – 30,7 %. З представлених даних видно, що серед розвинутих країн Японія найбільше залежить від імпорту нафти. Причому, в баланс первинної енергії Японії частка нафти до 1973 р. включно постійно зростала: в 1955 р. – 20,2 %, в 1960 р. – 37,7 %, в 1965 р. – 58,4 %, в 1970 р. – 70,8 % і в 1973 р. – 77,6 %. Від імпорту всіх енергоносіїв (дані на 1982 г.) Японія залежала на 82,9 %, в той час як Італія – на 79,3 %, Франція – на 66,3 %, ФРН – на 48,6 % і США – на 8,6 %. Частка ж вугілля в 1955–1973 рр. у загальній структурі енергобалансу країни скоротилась з 49,2 до 15,5 %, а гідроенергії – з 21,2 до 4,6 % [7, с. 1–9].

Починаючи з 1974 р. спостерігається поступове зниження темпів економічного росту в Японії. Протягом відповідного періоду середньорічні темпи економічного росту становили 3,7 %.

У нових умовах, що склалися після "нафтового шоку" 1973–1975 рр., яскраво виражена залежність країни від нафти стала розглядатися правлячими колами як пряма загроза економічній безпеці країни. У зв'язку з цим основним напрямком політики японського уряду з середини 1970-х років стало забезпечення економічного зростання при відносному зменшенні енергетичних витрат. Була розроблена довгострокова програма енергозбереження, завдання економії енергії було підняте на загальнонаціональний рівень.

Японії вдалося досягти суттєвих результатів у цій сфері. Якщо з 1961 по 1973 рр. середньорічний приріст ВНП дорівнював 9,8 %, приріст споживання енергії – 11,4 %, а приріст споживання нафти ще більше – 17,7 %, то з 1973 по 1982 рр. перші два показники склали відповідно 3,8 % і 0,4 %, а споживання нафти скорочувалося в середньому на 3,2 % на рік. Зниження темпів приросту споживання енергії щодо темпів приросту ВВП означало в той же час скорочення питомих витрат енергії (в перерахунку на сиру нафту на 100 млн. ієн ВВП): з 218,6 т в 1973 р до 143,9 т в 1986 р. [17, с. 87–102].

Глибина та масштабність економічних потрясінь середини 1970-х років примусили японський уряд та ділові кола застосувати невідкладні заходи задля подолання високої енергосировинної вразливості економіки країни та зміцнення її позицій у світовій економіці. В комплексі цих заходів вирішальна роль була відведена

глибокій перебудові японської економіки в напрямок створення структури наукомісткого типу з низькою енерго- та матеріаломісткістю.

Про особливі успіхи Японії в енергозбереженні наочно свідчать дані про витрати енергії на одиницю валового внутрішнього продукту (ВВП) у провідних капіталістичних країнах в 1985 р. (у перерахунку на сиру нафту на 1 млн дол.: загалом по Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) – 488 т, в США – 660 т, в Англії – 388 т, в Італії – 379 т, у ФРН – 347 т, в Японії – 328 т, у Франції – 319 т. Тільки у Франції становище було сприятливішим, ніж в Японії, але остання вигідно відрізнялася більш високими темпами зниження питомої енергоємності ВВП.

Всі енергозберігаючі заходи, здійснені в Японії, можна згрупувати наступним чином: 1) прийняття законодавчих актів з енергозбереження; 2) проведення НДДКР в галузі енергозберігаючих технологій для різних секторів; 3) фінансово-кредитне стимулювання державою приватних фірм до впровадження енергозберігаючого обладнання; 4) організаційні та техніко-економічні заходи щодо економії енергії на рівні приватних фірм [27, с. 128–131].

Крім політики енергозберігання, японський уряд інтенсифікував заходи з посилення ролі науки в економічному розвитку, значно зросли обсяги фінансування НДДКР.

Завдяки НТП Японія спромоглася на основі глибоких перетворень перейти від індустріальної країни до постіндустріальної. Основним фактором виробництва в Японії став НТП, тоді як традиційні фактори (сировина, енергія, робоча сила) помітно скоротились. Згідно з розрахунками японських вчених внесок НТП в забезпечення економічного росту в кін. 1960 – поч. 1970-х рр. в середньому становив 40–50 %, в 2-й пол. 1970-х та 1-й пол. 1980-х рр. зріс до 70 %, а в окремі роки він становив навіть 80–90 %.

Важливо підкреслити, що з другої пол. 1970-х рр. НТП забезпечувався за рахунок власних науково-технічних розробок, при цьому роль запозичених технологій знижувалася. Розвитку НТП також сприяло суттєве збільшення витрат на НДДКР, які зросли більш ніж в 3 рази за період 1975–1985 рр. Варто зазначити, що до середини 1980-х рр. нарощування НТП в Японії здійснювалось в основному за рахунок дослідно-конструкторських розробок, що зумовило відставання Японії від провідних капіталістичних країн у фундаментальних науках. Однак дослідно-конструкторські розробки в Японії відрізняються високою якістю, яка забезпечується ретельним врахуванням останніх досягнень світової науки та техніки, застосуванням в процесі створення техніки останніх наукових принципів, відмінною експериментальною базою та високим професійним рівнем японських спеціалістів.

Серед основних галузей економіки Японії за масштабами використання досягнень НТП виділяється обробна промисловість. У цій галузі найбільше в повному обсязі було проведено інтенсифікацію виробничих ресурсів. Так, при збільшенні обсягів виробництва за 1973–1987 рр. більш ніж на 70 %, потреби сировини та матеріалів було скорочено на 16,6 %, витрати на енергію зросли лише на 16 %, чисельність зайнятих скоротилася на 5 %, також різко скоротилися темпи капіталовкладень. Найбільшого успіху було досягнуто в області інтенсифікації використання сировинних та енергетичних ресурсів. За відповідний період питома енергомісткість виробництва була знижена на 31 %, а питома матеріаломісткість – на 51,5 % [14].

Під впливом НТП помітно посилилася електронізація японської промисловості. З кінця 1970-х рр. елект-

роніка стала знаходити також більше застосування в сільському господарстві: з'явилася техніка, оснащена мікропроцесорами, комп'ютери, що використовувалися для регулювання атмосфери в тепличному господарстві, аналізі кормів та оптимального нормування кормів скоту, аналізу ґрунту та визначення оптимального нормування внесення добрив тощо. Були створені овочеві або біофабрики, де продукція вирощувалася не на ґрунті, а в розчині, в умовах, що регулюються ЕВМ штучного освітлення та газового середовища. У боротьбі з хворобами та шкідниками рослин на заміну хімічних методів почали застосовувати біологічні та ін.

У промисловості почали застосовувати нові системи зв'язку та інформації, що створило можливість для різкого підвищення оперативності та ефективності управління виробництвом. Завдяки оперативному отриманню інформації з сфери роздрібної та гуртової торгівлі, нові системи дозволили більш повно врахувати зміни на ринку, що набуло особливої важливості в умовах переходу до дрібносерійного та багатонаменклатурного виробництва [24, с. 218–222]. У сфері роздрібної та гуртової торгівлі на їх основі були створені системи автоматизованого управління складськими запасами, системами управління продажами в реальному часі; в сфері обслуговування – автоматизовані системи замовлень номерів в готелях та авіаквитків; на транспорті – системи автоматизованого управління доставкою вантажів тощо.

У банківській сфері були автоматизовані системи з розміщення та зняття вкладів, впроваджена система автоматичних розрахунків із населенням за допомогою кредитних електронних карток, створена міжбанківська електронна мережа взаємних розрахунків та обміну фінансовою інформацією, організовані нові види інформаційно-консультативного обслуговування клієнтів (фірм та населення) на основі двостороннього електронного зв'язку.

За період глибоких структурних перетворень за роки, що минули після часів кризи середини 1970-х років, Японія значно просунулась вперед в своєму економічному розвитку та помітно зміцнила свої позиції у світовій економіці. Так, частка Японії в загальному обсязі промислового виробництва розвинутих капіталістичних країн зростає з 13,2% в 1975 р. до 17,9% в 1989 р., а її частка в сукупному експорті відповідно зростає з 8 % до 13 %. ВВП Японії становив половину ВВП США, а за його розміром на душу населення Японія перевершила США (23 тис. дол.).

Поряд із кількісними змінами, що відбулись в економіці Японії, також суттєво зросли якісні показники японської продукції, японські товари стали більш заними у світі.

Якщо лише порівнювати темпи економічного росту ВВП Японії, то економічний розвиток країни в 2-й половині 1970-х – 1980-х рр., порівняно з періодом швидких темпів розвитку в 2-й половині 1950-х – на поч. 1970-х рр. виглядає більш повільним. Якщо за період 1955–1973 рр. обсяг ВВП Японії зріс у 12 разів, то за період 1975–1988 рр. – менш ніж у 3 рази. Зростання якості японської продукції компенсувало уповільнення темпів економічного росту.

Успіхи в економічному зростанні Японії призвели до посилення її ролі у світовій економіці. На кінець 1980-х рр. Японія посіла перше місце у світі за обсягом золотовалютних резервів серед капіталістичних країн, обсяг яких на кінець 1988 р. становив 97,7 млрд дол. З 1986 р. Японія вийшла на перше місце за обсягом прямих закордонних інвестицій – 105,9 млрд дол. і таким чином стала найбільшим кредитором у світі. За розмі-

ром чистих закордонних активів у 1988 р. Японія посідала третє місце у світі (291,7 млрд дол.). Внаслідок швидкого зростання обсягу експорту капіталу обсяг її закордонних активів у тому ж році перевершив 1 трлн дол., таким чином зрівнявшись із США [25, с. 131–135].

Помітно змінилось направлення міжнародної спеціалізації Японії. Якщо ще у 1970-х роках японська продукція головним чином була представлена галузями обробної промисловості середньої наукомісткості (автомобілебудування, побутова електроніка, суднобудівництво, виробництво сталі), то в 1980-х рр. ця продукція була представлена галузями наукомісткого високотехнологічного виробництва, зокрема: виробництво надвеликих інтегральних схем та мікропроцесорів, станків з ЧПУ, промислових роботів, факсимільної апаратури, чистої кераміки. Так, на частку Японії припадало близько 2/3 виробництва промислових роботів, близько половини – станків з ЧПУ та продуктів чистої кераміки, близько 1/4 світового випуску великих інтегральних схем, від 60 до 90 % виробництва окремих мікропроцесорів.

На кінець 1980-х років японське суспільство відчувало вплив тих якісних зрушень, які відбулись в економічному та соціальному розвитку японського суспільства. Перебудова економіки на базі досягнень НТП завдала вирішального впливу на соціальну сферу та відповідно внутріполітичну ситуацію в країні загалом.

У 1990-х рр. особливих змін у суспільно-економічному розвитку Японії не відбулось. Рівень економічного зростання країни залишився на рівні попереднього року – 4,9 %, обсяг ВВП на душу населення зберігся на рівні 25 тис. дол. Це свідчило про те, що тенденції економічного розвитку країни, які сформувались протягом останнього десятиліття, зберігатимуться і що в найближчі роки країна перебуватиме в стані економічної стагнації. Хоча, варто зазначити, що у випадку Японії радше варто говорити про стагнацію моделі економічного розвитку, ніж про стагнацію економіку в цілому. Справедливість цього висновку підтверджується тим, що на початок 1990-х рр. Японія перебувала на високому технологічному рівні розвитку, а також розвитку продуктивних сил, що сприяло збереженню конкурентоздатності японської економіки та підтримки достатньо високого життєвого рівня громадян країни. Так, за період з 1974 по 1990 рр. обсяг ВВП на душу населення в поточних цінах зріс у 5,8 разів (з 4353,8 дол. – до 25359,3 дол.), при цьому середньорічний рівень росту становив 3,3 %. Виходячи з того, що за той же період середньорічний рівень росту ВВП був на 0,8 % більше і становив 4,1 %, можна зробити висновок, що ріст доходів населення країни відбувався за рахунок зростання продуктивності та створення додаткової вартості.

Висновки. Повоєнний підйом Японії – один із найдраматичніших випадків швидкого економічного розвитку в сучасній історії. Лише через десятиліття після повної військової поразки Японія повернулася до свого довоєнного рівня життя. Що ще помітніше, після цього економічний ріст Японії випередив початковий період відновлення. Середній темп економічного зростання в країні з 1945 по 1958 рік становив 7,1 %, тоді як з 1959 по 1970 рр. він зріс до 9,5 %. Як результат цього стрибка зростання, до 1970 р. Японія стала третьою за величиною економікою світу та ввійшла до числа найбільш розвинених країн світу. Починаючи з 1971 р. темпи економічного росту в країні почали уповільнюватись. В середньому з 1971 р. по 1990 р. рівень економічного росту знизився до 4,1 %.

За період з 1950 по 1991 рр. обсяг ВВП країни зріс з 13 % до 41,4 % обсягу ВВП США. Якщо в 1950 р. ВВП країни на душу населення становив 23,3 % від рівня в США, то в 1973 р. він зріс до 68,5 %. Хоча після 1971 р. в країні тривало уповільнення темпів економічного роз-

витку проте рівень ВВП на душу населення продовжував зростати. Японія спромоглась здійснити диверсифікацію економіки країни та піднялася з нижче середнього рівня розвитку до вищого рівня світової економіки.

Результати отримані в результаті наукової розвідки японського "економічного дива" (1945–1991) дозволили зробити такі висновки.

По-перше, на відновлення економіки вплинула американська окупація Японії, яка супроводжувалася демілітаризацією та демократизацією країни під керівництвом Штабу американських окупаційних військ на чолі з генералом Д. Маккартуром.

По-друге, особливе значення мало одностайне бажання японського народу якнайскоріше подолати згубні наслідки від поразки у війні та покінчити з командно-мілітаристськими методами розвитку економіки. Це прагнення знайшло своє відображення в прийнятій в 1947 р. новій Японській конституції, зокрема в її 9 статті, що проголошувала відмову Японії від створення збройних сил та від війни, як засобу розв'язання суперечок.

По-третє, невеликі, порівняно з іншими країнами, витрати на оборону: в повоєнний період воєнні витрати Японії були незначними, як правило їх частка становила менше 1% ВВП.

По-четверте, активна участь Японії в міжнародному розподілі праці та розвитку міжнародного економічного співробітництва: її відрізняє надзвичайне різноманіття форм участі в міжнародних економічних зв'язках. До цих форм належить зовнішня торгівля, експорт та імпорт капітальних ресурсів, валютно-фінансове співробітництво, науково-технічні зв'язки, транспорт та туризм. Головною формою участі Японії в міжнародних економічних відносинах стала зовнішня торгівля. Для товарного складу експорту Японії типовим є переважання готових виробів над напівфабрикатами, особливо якщо врахувати, що мінеральна сировина, ліс, сільськогосподарська продукція в сирому вигляді практично з країни не вивозились. У перше повоєнне десятиліття виробили з текстилю, а разом із ними інших споживчих товарів короткотермінового користування були опорою всієї експортної торгівлі Японії. До середини 1950-х рр. Японія експортувала головним чином продукцію галузей, що були розвинуті ще до війни або які рано пройшли процес післявоєнного оновлення (тканини з натуральних волокон, кераміка, фанера, іграшки; з продукції важкої промисловості – цемент, скло, тонкий сталевий лист, хімічні добрива, судна, залізничні вагони, текстильні машини). Проте на кінець 80-х рр. структура японського експорту докорінно змінилась. Ця продукція була представлена галузями наукомісткого високотехнологічного виробництва, зокрема: виробництво надвеликих інтегральних схем та мікропроцесорів, станків з ЧПУ, промислових роботів, факсимільної апаратури, чистої кераміки.

По-п'яте, економічному зростанню Японії сприяла раціональна енергетична політика уряду Японії, що була спрямована на підвищення енергоефективності та енергозбереження. Цьому сприяла політика на підтримку НДДКР в галузі енергетики. Як результат з року в рік зростав внесок НДДКР в економічне зростання, який на кінець 80-х років досяг рівня більше 80 %.

По-шосте, серйозний внесок в японське "економічне диво" внесла також глибоко продумана та цілеспрямована політика японського уряду в науково-технічній області. Суть її полягала в тому, що успіх технічного прогресу залежить не стільки від власних винаходів, скільки від швидкості запровадження новинок. Тому було прийнято курс на переймання провідної іноземної техніки та технологій, а також їх пристосування до специфічних японських умов економічного розвитку країни.

Список використаної літератури

1. Beckley, M., Horiuchi, Y., & Miller, J. America's Role in the Making of Japan's Economic Miracle / M. Beckley, Y. Horiuchi, J. Miller // *Journal of East Asian Studies*. – 2018. – 18(1). – Pp. 1–21. – doi:10.1017/jea.2017.24.
2. Boltho, A. Japan: An Economic Survey, 1953–1973 / A. Boltho. – Oxford: Oxford University Press, 1976. – 204 p.
3. Carlile, L. The Changing Political Economy of Japan's Economic Relations with Russia: The Rise and Fall of Seikei Fukabun / L. Carlile // *Pacific Affairs*. – 1994. – 67(3). – Pp. 411–432. – doi: 10.2307/2760418
4. Chai, Sun-Ki. Entrenching the Yoshida Defense Doctrine: Three Techniques for Institutionalization / Sun-Ki Chai // *International Organization*. – 1997. – 51(3). – Pp. 389–412. – URL: <http://www.jstor.org/stable/2703609>
5. Chiavacci, D. From Class Struggle to General Middle-Class Society to Divided Society: Societal Models of Inequality in Postwar Japan / D. Chiavacci // *Social Science Japan Journal*. – 2008. – 11(1). – Pp. 5–27. – doi: 10.1093/ssj/jyn022
6. Christy, P. America's Proud History of Post-War Aid / P. Christy // *U.S. News*. – June 6, 2014. – URL: <https://bit.ly/2Ss0WC6>
7. Davis, S. C.; Diegel, S. W.; Boundy, R. G. *Transportation Energy Data Book: Edition 31* / S. C. Davis, S. W. Diegel, R. G. Boundy. – Oak Ridge, Tennessee: Oak Ridge National Laboratory, 2012. – 423 p. – URL: <https://bit.ly/3xSGydl>
8. Edwards, D. C. The Dissolution of the Japanese Combines / C. D. Edwards // *Pacific Affairs*. – 1946. – 19(3). – Pp. 227–240. – doi: 10.2307/2752281.
9. Forsberg, A. Eisenhower and Japanese Economic Recovery: The Politics of Integration with the Western Trading Bloc, 1952–1955 / A. Forsberg // *The Journal of American – East Asian Relations*. – 1996. – 5(1). – Pp. 57–75. – URL: <http://www.jstor.org/stable/23612817>
10. Hamada, K.; Kasuya, M. The Reconstruction and Stabilization of the Postwar Japanese Economy: Possible Lessons for Eastern Europe? Center Discussion Paper No. 672 / K. Hamada, M. Kasuya. – New Haven, CT: Yale University, Economic Growth Center, 1992. – 57 p. – URL: <https://www.econstor.eu/handle/10419/160594>
11. Japan's Educational Experience // *The History of Japan's Educational Development. What Implications Can be Drawn for Developing Countries Today*. – Tokyo: Institute for International Cooperation, Japan International Cooperation Agency, 2004. – Pp. 55–240. – URL: <https://bit.ly/3dukgyq>
12. Kawagoe, T. Agricultural Land Reform in Postwar Japan: Experiences and Issues. Policy, Research working paper no. WPS 2111 / T. Kawagoe. – Washington, DC: World Bank Group, 1999. – 55 p. – URL: <https://bit.ly/2Q0xvq5>
13. Kogiku, K. Japan's "Doubling National Income Plan" 1961–1970 and the 1976 Plan / K. Kogiku // *Weltwirtschaftliches Archiv*. – 1977. – 113(3). – Pp. 533–551. – URL: <http://www.jstor.org/stable/40438274>
14. McGaffigan, Ed; Langer, P. Science and Technology in Japan – A Brief Analytic Survey / Ed McGaffigan, P. Langer. – Santa Monica, CA: Rand, 1975. – 174 p. – URL: <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a019245.pdf>
15. Newman, C. Douglas MacArthur's Nation-Building: The Reconstruction of Japan: Master of Arts in History Thesis / Newman C.; Liberty University. – Lynchburg, Virginia, 2020. – 99 p. – URL: <https://bit.ly/3etYNYi>
16. Okazaki, T. Industrial Policy in Japan: 70-Year History since World War II / T. Okazaki // *Japan Spotlight*. – 2017, March / April. – Pp. 57–61. – URL: <https://bit.ly/3ux56qu>
17. Oshima, K.; Suzuki, T.; Matsuno, T. Energy Issues and Policies in Japan / K. Oshima, T. Suzuki, T. Matsuno // *Annual Reviews*. – 1982. – Vol. 7. – Pp. 87–108. – doi: 10.1146/annurev.eg.07.110182.000511
18. Potsdam Declaration, Proclamation Defining Terms for Japanese Surrender. Issued at Potsdam, July 26, 1945 // *Birth of the Constitution of Japan*. – URL: <https://www.ndl.go.jp/constitution/e/etc/c06.html>
19. Report on Japanese Taxation by the Shoup Mission. – Tokyo: General Headquarters, Supreme Commander for the Allied Powers, 1949. – URL: <http://www.rsl.waikeri.jp/shoup/shoup00.html>
20. Serafino, N.; Tarnoff, C.; Nanto, D. K. U.S. Occupation Assistance: Iraq, Germany and Japan Compared / N. Serafino, C. Tarnoff, D. Nanto // *Federation of American Scientists*. – March 23, 2006. – URL: <https://fas.org/spp/crs/natsec/RL33331.pdf>
21. Subramanya, S. Adapting some Rules and Principles of TPS (Toyota Production System) to Software Development / S. Subramanya // *IJCA Proceedings on National Conference on Recent Trends in Computing*. – 2012. – 8. – Pp. 36–41. – URL: <https://bit.ly/3txFhFs>
22. Valli, V. Growth and Crisis in the Japanese Economy. Department of Economics and Statistics Cognetti de Martiis. Working Papers 201207 / V. Valli. – Turin: University of Turin. – 27 p. – URL: <https://ideas.repec.org/p/uto/dipeco/201207.html>
23. Yoshioka, Sh.; Kawasaki, H. Japan's High-Growth Postwar Period: The Role of Economic Plans / Sh. Yoshioka, H. Kawasaki. – ESRI Research Note No. 27, 2016. – 90 p. – URL: <https://bit.ly/3tD4f7h>
24. Гончаренко А. Н. Япония. Научно-техническая политика зарубежных стран. Том 2 / А. И. Гончарук. – Киев: Наукова думка, 1987. – 294 с.
25. Спандарьян В. Б. Деловая Япония / В. Б. Спандарьян. – Москва: Мысль, 1990. – 252 с.
26. Столяров Ю. С., Хесин Е. С. Япония в системе мировой хозяйственной системы / Ю. С. Столяров, Е. С. Хесин. – Москва: Наука, 1977. – 303 с.
27. Япония: Справочник / Под общ. ред. Г. Ф. Кима, К. О. Саркисова, А. И. Сенаторова. – Москва: Республика, 1992. – 543 с.

References

1. Beckley, M., Horiuchi, Y., & Miller, J. (2018). America's Role in the Making of Japan's Economic Miracle. *Journal of East Asian Studies*, 18(1), 1–21. doi:10.1017/jea.2017.24.
2. Boltho, A. (1976). *Japan: An Economic Survey, 1953–1973*. Oxford: Oxford University Press.
3. Carlile, L. (1994). The Changing Political Economy of Japan's Economic Relations with Russia: The Rise and Fall of Seikei Fukabun. *Pacific Affairs*, 67(3), 411–432. doi: 10.2307/2760418.
4. Chai, Sun-Ki. (1997). Entrenching the Yoshida Defense Doctrine: Three Techniques for Institutionalization. *International Organization*, 51(3), 389–412. URL: <http://www.jstor.org/stable/2703609>.
5. Chiavacci, D. (2008). From Class Struggle to General Middle-Class Society to Divided Society: Societal Models of Inequality in Postwar Japan. *Social Science Japan Journal*, 11(1), 5–27. doi: 10.1093/ssj/jyn022.
6. Christy, P. (2014, June 6). America's Proud History of Post-War Aid. *U.S. News*. URL: <https://bit.ly/2Ss0WC6>.
7. Davis, S. C.; Diegel, S. W.; Boundy, R. G. (2012). *Transportation Energy Data Book: Edition 31*. Oak Ridge, Tennessee: Oak Ridge National Laboratory. URL: <https://bit.ly/3xSGydl>.
8. Edwards, D. C. (1946). The Dissolution of the Japanese Combines. *Pacific Affairs*, 19(3), 227–240. doi: 10.2307/2752281.
9. Forsberg, A. (1996). Eisenhower and Japanese Economic Recovery: The Politics of Integration with the Western Trading Bloc, 1952–1955. *The Journal of American – East Asian Relations*, 5(1), 57–75. URL: <http://www.jstor.org/stable/23612817>.
10. Hamada, K.; Kasuya, M. (1992). *The Reconstruction and Stabilization of the Postwar Japanese Economy: Possible Lessons for Eastern Europe? Center Discussion Paper No. 672*. New Haven, CT: Yale University, Economic Growth Center. URL: <https://www.econstor.eu/handle/10419/160594>.
11. Japan's Educational Experience. (2004). *The History of Japan's Educational Development. What Implications Can be Drawn for Developing Countries Today*. Tokyo: Institute for International Cooperation, Japan International Cooperation Agency. Pp. 55–240. URL: <https://bit.ly/3dukgyq>.
12. Kawagoe, T. (1999). *Agricultural Land Reform in Postwar Japan: Experiences and Issues. Policy, Research working paper no. WPS 2111*. Washington, DC: World Bank Group. URL: <https://bit.ly/2Q0xvq5>.
13. Kogiku, K. (1977). Japan's "Doubling National Income Plan" 1961–1970 and the 1976 Plan. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 113(3), 533–551. URL: <http://www.jstor.org/stable/40438274>.
14. McGaffigan, Ed; Langer, P. (1975). *Science and Technology in Japan – A Brief Analytic Survey*. Santa Monica, CA: Rand. URL: <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a019245.pdf>.
15. Newman, C. (2020). *Douglas MacArthur's Nation-Building: The Reconstruction of Japan: Master of Arts in History Thesis*. Lynchburg, Virginia: Liberty University. URL: <https://bit.ly/3etYNYi>.
16. Okazaki, T. (2017). Industrial Policy in Japan: 70-Year History since World War II. *Japan Spotlight*, 03/04, 57–61. URL: <https://bit.ly/3ux56qu>.
17. Oshima, K.; Suzuki, T.; Matsuno, T. (1982). Energy Issues and Policies in Japan. *Annual Reviews*, 7, 87–108. doi: 10.1146/annurev.eg.07.110182.000511.
18. Potsdam Declaration, Proclamation Defining Terms for Japanese Surrender. (1945, July 26). *Birth of the Constitution of Japan*. URL: <https://www.ndl.go.jp/constitution/e/etc/c06.html>.
19. Report on Japanese Taxation by the Shoup Mission. (1949). Tokyo: General Headquarters, Supreme Commander for the Allied Powers. URL: <http://www.rsl.waikeri.jp/shoup/shoup00.html>.
20. Serafino, N.; Tarnoff, C.; Nanto, D. K. (2006, March 23). U.S. Occupation Assistance: Iraq, Germany and Japan Compared. *Federation of American Scientists*. URL: <https://fas.org/spp/crs/natsec/RL33331.pdf>.
21. Subramanya, S. (2012). Adapting some Rules and Principles of TPS (Toyota Production System) to Software Development. *IJCA Proceedings on National Conference on Recent Trends in Computing*, 8, 36–41. URL: <https://bit.ly/3txFhFs>.
22. Valli, V. (2012). *Growth and Crisis in the Japanese Economy. Department of Economics and Statistics Cognetti de Martiis. Working Papers 201207*. Turin: University of Turin. URL: <https://ideas.repec.org/p/uto/dipeco/201207.html>.
23. Yoshioka, Sh.; Kawasaki, H. (2016). Japan's High-Growth Postwar Period: The Role of Economic Plans. *ESRI Research Note, No. 27*. URL: <https://bit.ly/3tD4f7h>.
24. Goncharenko, A. N. (1987). Japan. Scientific Politics of the Foreign Countries. Kyiv: Scientific Thought. [in Russian].
25. Spandar'yan, V. B. (1990). Business Japan. Moscow: Thought. [in Russian].
26. Stolyarov, Yu.; Xesin, E. S. (1977). *Japan in the System of World Economy*. Moscow: Science. [in Russian].
27. Kim, G. F. et al. (Eds.). (1992). *Japan: A Handbook*. Moscow: Republic. [in Russian].

Надійшла до редколегії 26.01.21

O. Oliynyk, PhD in Economics, Leading Researcher
State Institution "Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv, Ukraine

JAPANESE "ECONOMIC MIRACLE": HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE COUNTRY IN THE PERIOD OF 1945–1991

The article presents the experience of Japan in the post-war reconstruction of the country in the period 1945–1991. The socio-economic situation of the country after the Second World War was considered. The historical stages of the country's development in the period under study are determined. The historical conditions in which the country found itself in the postwar period are analyzed. Key historical figures who influenced the development of the country were identified. The directions and measures of reforming and development of the country are revealed and presented. The importance of external factors and foreign policy for the country's assertion on the world stage has been proved. The factors of creating an effective political system, effective public administration, sustainable social and human development are formulated. It was proved that the United States has played an important role in forcing both Japan's political and economic systems. The United States provided Japan with significant financial, economic, and food aid to Japan. During the war between the United States and Korea and Vietnam, the United States placed military orders in Japan, which contributed to the development of the country's industrial base. It was found that the quality of the labor force, its general education and professional level played an extremely important role in the reconstruction of the economy. The effective state regulation of economic development in Japan, which on the one hand was aimed at developing the civil sector of the economy, and on the other at concentrating efforts on cooperation between government and private business at the stage of developing solutions to economic development, played a critical role in "Japanese miracle".

Keywords: reforming the political system, restoring the economy, forming a new education system and developing research, the role of the United States in rebuilding the country, expanding international ties and international cooperation, international recognition and national self-affirmation.

УДК 338.3(477.41)"1920/1930"

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2021.148.9>

Т. Перга, канд. іст. наук, старш. наук. співроб.
ORCID ID: 0000-0002-8725-3451
ДУ "Інститут всесвітньої історії НАН України", Київ, Україна

Ю. Перга, канд. іст. наук, старш. викладач
ORCID ID: 0000-0002-7636-2417

Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", Київ, Україна

РОЗВИТОК КУСТАРНИХ ПРОМИСЛІВ СЕРЕД ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ КИЇВЩИНИ НАПРИКІНЦІ 1920-Х – НА ПОЧАТКУ 1930-Х РР.

Розглядається становище єврейських ремісників і кустарів Київщини наприкінці 1920-х рр. – у період, коли курс радянської влади на індустріалізацію прискорив згорання НЕПу. Розкрита діяльність Київського комітету ОПТ, який прагнув віднайти місце цій групі єврейського населення у нових планах радянського уряду. Аналізується прийнятий комітетом Перспективний план розвитку кустарних промислів серед єврейського населення Київщини на 1929–1933 рр. та дискусії, які виникли в процесі його розробки. Виявлено головні чинники, що спонукали до прийняття цього плану, а також його показники. Зроблено висновок, що метою його прийняття стала спроба створити сприятливі умови для економічної інтеграції єврейського населення до радянського суспільства і зменшити гостроту соціальних проблем, у першу чергу – безробіття. Розглянуті кількісні параметри цього плану. З'ясовано внесок ОПТ в економічну підтримку єврейських кустарів і ремісників Київщини, який полягає у придбанні за кордоном і передачі їм техніки, що сприяло розвитку низки промислів. Наведено маловідому статистику щодо кількості і видів техніки, яку організація постачала кустарям Київщини. Відтворено труднощі, з якими зіткнулися єврейські підприємці в цей період і фактори, що бралися до уваги у плануванні розвитку різних промислів, зокрема дефіцит сировини, поява радянської фабричної промисловості, яка конкурувала з єврейськими ремісниками, конкуренція в колі єврейських ремісників. Виявлено товари широкого вжитку, які були дефіцитними на Київщині наприкінці 1920-х рр. Введено в обіг маловідомі документи з діяльності Київського комітету ОПТ.

Ключові слова: євреї, ОПТ, Київський комітет ОПТ, кустарі, ремісники, повсякденне життя, НЕП.

Комплексне дослідження повсякденного життя національних меншин, що мешкали на території СРСР, неможливо без вивчення його економічного аспекту. У цьому контексті особливий інтерес становить діяльність єврейського населення, зайнятого у кустарно-ремісничому виробництві у другій половині 1920-х рр. Він обумовлений кількома факторами. Перш за все, у вказаний період єврейська етнічна меншина була однією з найчисленніших на території України і Київщини зокрема. По-друге, в цей час євреї становили більшість серед ремісників і кустарів Київщини. По-третє, становлення радянської влади не змінило життя переважної частини єврейського населення, принаймні у перші постреволюційні десятиліття й воно потерпало від погромів, економічних і соціальних проблем, позбавлення багатьох прав і змушено було, як і в часи Російської імперії, боротись за виживання. Досить цікавим є, на наш погляд, період другої половини 1920-х рр., коли у СРСР почалось згорання НЕПу і було взято курс на впровадження радянської модернізації, що змусило кустарів-євреїв пристосовуватись до нових умов.

Для того, щоб "вписатись" у нові плани радянського уряду, Київський Комітет ОПТ (філіал міжнародної бла-

годійно-просвітницької організації, яка співпрацювала з радянською владою з метою допомоги єврейському населенню адаптуватися до нових реалій життя в Радянському Союзі) прийняв у 1928 р. п'ятирічну стратегію – Перспективний план розвитку кустарних промислів серед єврейського населення Київщини на 1929–1933 рр., що відображає ситуацію, в якій опинились єврейські кустарі на кінець 1920-х рр. Крім того, цей документ дозволяє відтворити окремі сторінки повсякденного життя на Україні у вказаний період.

Метою цієї статті є аналіз соціально-економічного стану кустарів Київщини та їхніх спроб інтегрувати до радянського суспільства.

Об'єктом дослідження є діяльність Київського комітету ОПТ з економічної підтримки єврейського населення Київщини, зокрема кустарів і ремісників.

Не дивлячись на широкий інтерес як до періоду НЕПу, так і до життя єврейської меншини в СРСР у 1920-х рр., цей аспект залишився поза увагою дослідників. Так, у наукових розвідках О.Г. Євсюкової, В. Жмака, І. Дзюбленко, Н. Тимченко, М. Олійника, Ю. Волосника, В. Оляничка, О.Г. Махоніна та ін., присвячених НЕПу в Україні, розглядається динаміка зрос-